
A köztársasági államforma Magyarországon

PÖLÖSKEI FERENC

Ma a világ országainak többsége valamiféle köztársasági államformában él. Szemben a korábbi állapottal, amikor az abszolutisztikus vagy a törzsi dinasztiák túlsúlya volt a jellemző. A jelenlegi köztársasági államformák persze tartalmuk, hatalmi rendszerük, kormányzati mechanizmusuk, elnöki jogkörük, múltjuk, hagyományaik szerint is sokszínűek. Hiszen közöttük találjuk a polgári alkotmányosságot, jogállamiságot reprezentáló, nagy múltra visszatekintő Franciaországot éppúgy, mint a nevükben is eltérő szövetséges, elnöki, sőt az iszlám köztársaságokat, vagy a Kínai Népköztársaságot is. A klasszikus köztársaság, a jogállamiság szinonim fogalmát jelentheti, amelyben a hatalmi ágak, köztük mindenekelőtt a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom szétválasztása és egyensúlya, továbbá a politikai, az emberi és a személyes szabadság biztosítása a meghatározó.

A köztársaságok számának gyors növekedésében természetesen a történeti tényezőknek s az egyes országok belső viszonyai alakulásának jutott a kulcsszerep. Közös jellemzőjük, hogy nem hosszan elhúzódó és szívós köztársasági mozgalmak, kikristályosodó teóriák nyomán jöttek létre, sokkal inkább véletlenszerűen, az egymásra hangozó történeti események eredményeként. Ahol azonban megszülettek, általában gyorsan megerősödtek, s úgy tetszik, időtállóan bizonyulnak, még ha időközben belső lényegük jelentősen módosul, változik is. Kivétel Spanyolország, ahol a királyság visszaállítása a Franco-érával való szakítás jegyében új távlatokat nyitott az ország számára.

Európában a monarchia intézményét és vele együtt a király, a császár, a cár rendkívüli hatalmát a középkorban és a kora újkorban, évszázadokon át misztikus hatalmaktól eredezteték. Számukra elsősorban a végrehajtó hatalom és a hadsereg vezetése terén szinte kizárólagos jogokat biztosítottak, ám a törvényhozásban és a bíróságok működésében is érvényesíthették akaratukat. Az abszolút monarchiák kora ez, s rajtuk csak kevés helyen, ritka esetekben ütöttek rést. Ide sorolhatók Angliában a *Cromwell* nevéhez kötődő törvények, amikor elfogadták például az 1647-ben kidolgozott, majd több vonatkozásban módosított „Agreement of the people”-t, a nép szerződését tartalmazó okmányt. Eszerint az alkotmányozó hatalom a népé, s a törvényhozás jellegét, felépítését, szerkezetét is megalkotja. A lényegi, tartalmi változást jelzi az 1679-ben elfogadott Habeas Corpus Act, majd a 10 évvel későbbi 1689. évi Declaration of Rights, illetve a Bill of Rights, amelyek a személyes szabadság védelmét, valamint a királyi hatalom korlátozását, illetve a parlament és a polgárok politikai jogait biztosították.

Hasonló jelenségeket figyelhetünk meg a németalföldi tartományok esetében is. Hosszú időn át sajátos, önálló történelmi utat járt Svájc. Miután a kantonok és a szabad városok kiállták a külső fenyegető veszélyeket, az 1648. évi vesztfáliai béke önálló, szuverén államnak ismerte el a már 13-ra bővült kanton szövetségét. Kimondotta Svájc „örök időkre szóló” semlegességét is.

A polgári jogfejlődés teljességét, klasszikusnak tekinthető következetes útját a XVIII. század végi francia forradalom reprezentálja. Mert romba döntötte az alapvető feudális intézményeket, s a gazdasági, politikai igények szerint újakat alkotott. 1791. szeptember 3-án megteremtette a törvények törvényét, az írott alkotmányt, amelyet azután mintegy

14 követett. Az 1791. évi alkotmány a hatalmi ágak megosztását tartalmazta, a szuverenitást a nemzettől eredeztette, gyakorlásával még az „örökletes” királyt és az egykamarás Nemzetgyűlést bízta meg. Ezen belül a Nemzetgyűlést illette a törvényhozás joga, a király pedig a végrehajtó hatalom élén állt. Ez a struktúra azonban később több ízben is változott. 1792-ben a ország államformája a köztársaság lett, ezt az 1793. évi jakobinus alkotmány is rögzítette, amely a népszuverenitás elve alapján a végrehajtó hatalmat közvetlenül a nép kezébe kívánta helyezni.

A polgári alkotmányjogi fejlődés útját áttekintve nem mellőzhetjük az 1831. évi belga alkotmány felidézését. Mert hosszú ideig a polgári átalakulást kereső országok és politikusok számára – különösen az 1848. évi európai forradalmak idején vagy később a Balkánon is – szinte követendő példának számított. Keletkezése szorosan összekapcsolódott az 1830. júliusi párizsi forradalommal, melynek hatására Belgium kiszakadt a nagyhatalmak által diktált holland uralomból és önállóvá vált. Az ideiglenes kormány 1830. október 4-én deklarálta függetlenségét az alkotmányos monarchia keretében. Majd a választások útján életrehívott 200 tagú Nemzeti Kongresszus 1831. február 7-én elfogadta az alkotmányt. Eszerint a törvényhozó hatalmat a parlament két háza – a képviselői kamara, és a szenátus – gyakorolja. A végrehajtó hatalom a parlamentnek felelős kormányt illeti. A király természetesen részt vesz a végrehajtó hatalom munkájában, de intézkedéseihöz miniszteri ellenjegyzés szükséges. Az alkotmány részletezte a bíróságok feladatkörét, a büntetőjog területén elrendelte az esküdtszékek felállítását.

Az angol, a dán, a holland, a svéd, a norvég monarchia is azért maradhatott fenn, mert nem zárkózott el a radikális társadalmi reformok elől, nem ragaszkodott hagyományos kormányzati privilégiumaihoz, s miután az újat kereső, kutató törekvések nem az államforma megváltoztatására irányultak, megszülethettek az alkotmányos monarchiák.

Más esetekben akkor került végveszélybe a monarchikus berendezkedés, ha a külső körülmények, például a háborúk, főként persze a háborús vereségek és azok következményei köztársaságokat hívtak életre, miközben a társadalmi szerkezet is változott. 1918-ban így alakult meg a német, az osztrák, a magyar és a csehszlovák köztársaság, míg a második világháború során a román, sőt mindazok az országok köztársasággá váltak, amelyek a szovjet övezetbe kerültek.

A monarchiákat és persze a köztársaságokat is elsöpörhetik az újkeletű diktatúrák és a rögtönzött puccsok is, miként a nácizmus tette Németországban.

A nyugat-európai polgári átalakulás által felvillantott politikai állomások természetesen évszázadokra kiterjedő eszmei gondolatvilágra, irodalomra építve jöttek létre. Ezúttal – természetesen vázlatosan – csupán néhány ismert személyiség – elsősorban *Montesquieu* – nézeteinek egyes elemeit elevenítjük fel.

A XVII. század második felének politikai, jogi gondolkodói közül *Spinoza* munkásságát kell megemlítenünk, aki kidolgozta az állam általa elképzelt rendszerét és működésének elveit. Ő maga a németalföldi történelem során a köztársasági államforma és a városok föderatív szövetségének elkötelezettjévé vált. A gondolat és a lelkiismeretszabadság szükségessége valamennyi írásában fellelhető. Így jut el a törvényhozó és a végrehajtó hatalom szétválasztásának s a nép felfegyverzésének szükségességéig. Külön tanácsra bízta volna a törvények betartásának ellenőrzését.

A XVII. század második felének kiemelkedő politikai gondolkodójaként tartjuk számon *John Locke*-ot is, aki Angliában és Hollandiában élt. Őt elsősorban a törvényhozó hatalom szervezetének és működésének kérdései, jogi feltételei foglalkoztatták. Emellett azonban a hatalmi struktúra egészének hierarchiáját is vizsgálta. Eszerint a csúcson a törvényhozó hatalom áll, ám jogköre mégsem korlátlan, mert a „természetjog” szerint felel tetteiért.

A XVII. század végi írók, filozófusok művei hatottak a francia felvilágosodás nagy alakjai eszmerendszerének kialakulására. Közülük *Rousseau*, *Voltaire* vagy *Sieyes* nevét említjük még. Montesquieu Locke nyomán indult, amikor a hatalmi ágak megosztását és egyensúlyát rendszerbe fonta, ezen belül a törvényhozó hatalom szerkezete és működése került az ő figyelmének középpontjába is. Ennek alapján megkülönböztette egymástól az államformákat, amelyek köztársasági, monarchikus vagy despotikusak lehetnek. Különös gonddal foglalkozott a köztársasági államformával. Elemzi a polgár két arcát a demokratikus köztársaságban, hiszen uralkodó, ám alattvaló is egyben. Egyfelől ugyan-

is alanyi jogon része a hatalom egészének, másfelől azonban alattvalója a polgárokból álló hatalomnak. Kiemelkedő hely jut ezért a nép által életre hívott állami főhatalomnak. Montesquieu a XVIII. század első felében nagyívű írásműveivel, a gondolatok merész vonulataival vált ismertté. A legnagyobb visszhangot élete főművével érte el, igaz, korábbi írásai is mintegy felkészülését jelzik a „Törvények szelleme” című művének, végső formába öntéséhez.

Az első magyar köztársasági mozgalom

Az 1790-es évek első felében a magyarországi köztársasági eszme és mozgalom – miként szinte valamennyi szellemi irányzat – a nyugat-európai mintát követte. Hiszen a XVII-XVIII. századi filozófusok, államjogászok nézeteiből, valamint a francia forradalom esemény سراiból építette programját.

Magyarországon azonban akkor még hiányoztak a modern, polgári köztársaság feltételei. Az ország gazdasági fejlődése – ipara, kereskedelme – ugyanis még nem érte el azt a szintet, amely megteremthette volna azt az új társadalmi-politikai berendezkedést igénylő polgárságot, amely az emberek közötti jogszabadságot követeli. A „magyar jakobinus” mozgalom egyébként elnevezésétől eltérően elsősorban nem az 1793-iki francia jakobinus diktatúrához kötődik. Vezetőik többségét pejoratív értelemben nevezték jakobinusoknak. Az államra, az egyén, és a közösségre vonatkozó nézeteik szerint ugyanis a francia forradalom első, korai szakaszaihoz kötődtek.

A magyar köztársasági mozgalom útját az a körülmény is nehezítette, hogy Nyugat-Európa országainak döntő többsége inkább az alkotmányos monarchia megvalósításáért, illetve megtartásáért küzdött.

A mozgalom jelentkezésének belső mozgatóerejét *II. József* felvilágosult abszolutizmusának, reformpolitikájának zátonyra futása jelentette. Miként tudjuk, halálos ágyán rendeleteinek többségét visszavonta. Utóda, *II. Lipót* kezdetben még *II. József* hívének vallotta magát, de neki is tudomásul kellett vennie a feudális abszolutizmus erőinek akaratát és meghátrálásra kényszerült. Holott jelentős értelmiségi rétegek támogatták. A feszültségekkel teli századvégen így tündököltek, majd aláhullottak a fogalmak anélkül, hogy tartalmukat tisztázták volna. A francia forradalmi változásokat, vagy *II. József*nek a vallási türelem megteremtésére irányuló törekvéseit örömmel fogadó értelmiségieket gyakran könnyedén perbe foghatták a franciabarátság, a jakobinizmus vagy éppen az egyházellenesség vádjával. Holott például *Hajnóczy József* valósággal megrémült a francia jakobinus terrortól. Alkalmazása – szerinte – bemocskolja azokat a magasztos elveket, amelyeket a társadalmi haladást keresők zászlajukra írtak.

A XVIII. század immár látványos sikerre vezető eszméi elsősorban a jogi tanulmányokat folytató ifjúság körében váltak népszerűvé. Szembeszálltak az államszervezet működésének rendi jellegzetességeivel, s az emberek jogi egyenlőségének elfogadása kedvező fogadtatásra talált bennük. Megjelent s gyorsan terjedt, népszerűvé vált az a röpirodalom, amely a hivatalos intézményeket, hatalmi szerveket is váratlanul érte. Szerzőik egy része inkább radikalizálódott, mert úgy vélte, hogy az általa óhajtott reformokat már nem lehet megalkotni az adott államrend keretein belül. Közéjük vegyültek, sőt éppen 1794-ben vezető szerepet nyertek itt az ellentmondásos életutat bejárt figurák is, mint például *Martinovics Ignác*, akit ott találunk a Reformátorok Társaságának, valamint a Szabadság és Egyenlőség Társaságának megszervezésénél.

A Reformátorok Kátéja már azt bizonyítja, hogy szerzője jól ismerte a francia alkotmányt, sőt annak előkészítő tárgyalásait és fogadtatását is. Vezetőik közül kiemelkedtek: *Hajnóczy József*, *Laczkovics János*, *Szentmarjay Ferenc*, *gróf Sigray Jakab*. Külön is említjük az 1766-ban született ügyvéd, *Őz Pál* nevét, aki a köztársasághoz végig ragaszkodott. Vallotta és vállalta republikánus mivoltát. Nem is tartotta ezt felségsértésnek, mert a tudomány hosszú idők óta keresi azt a legkedvezőbb államformát, amelyben a szabadságjogok kiteljesedhetnek s az anyagi javak felosztása igazságosan történik. A francia forradalom híreinek olvasását pedig a törvények nem tiltották, tehát nem követett el bűnt.

A Reformátorok Kátéja szerint a köztársaság a föderáció elvei szerint szerveződne, az itt élő népek szabadon használhatnák nyelvüket, vallásukat, saját alkotmányuk lenne, ám biztonságukról önmaguk gondoskodnának. A köztársaság legfőbb hatalmi szerve a kétkamarás országgyűlés lenne, amely évente újjáalakulna. Az egyiket a nemesség alkotná, a vagyoni cenzus érvényesítésével választott képviselői útján, a másikat a nép, 30-40 ezer lakos küldhetne ide egy képviselőt. Budán vagy Pesten együttesen ülésznének, elnöküket 14 naponként választanák a nemesi, majd a népi kamara tagjai közül. A végrehajtó hatalom a törvényhozásnak lenne alárendelve. A köztársaság polgárai számára biztosítaná a vallás-, a szólás-, a gondolatszabadságot és ingyenességet az igazságszolgáltatás terén. A Káté adómentességet ígért, mert a királyi birtokok, a kincstári, nádori és a bányakamarai javak, a regáléjogok és a vámok fedeznék a szükséges kiadásokat.

A Szabadság és Egyenlőség Társaságának Kátéja tartalmazza az egyéni szabadság és a tulajdon védelmét is. Bírálja a királyi hatalmat, mert a király „egy oly embert jelent, ki a néppel és ennek javaival kénye szerint bánik, és magának azt tulajdonítja, hogy az embereket megvásárolhatja vagy eladhatja.”

A „jakobinusok” vezetői közül Hajnóczy József elméleti felkészültsége és imponálóan gazdag munkássága emelkedik ki. Már fiatal tanulóévei alatt alapos történeti és jogi műveltséget szerzett. Különösen a magyar jogintézmények foglalkoztatták. Szívesen járta a nehezen megközelíthető eszmei utakat és nagyfokú fogékonyságot mutatott az új áramlatok iránt. Életének java részét a felvilágosodás, majd a francia forradalom eszméinek megismerésével és tanulmányozásával töltötte. *Kazinczy Ferenc* írta róla később: „Szerencsétlenségemre már első együttlétünk alatt nagyon belészereték, mert tőle volt mit tanulni.” Tudjuk: már az 1770-es években olvasta *Locke-t*, *Voltaire-t*, *Rousseau-t*, érdeklődött az amerikai alkotmány mibenlétéről. Célja egy olyan közjogi mű megírása volt, amely az állam, a társadalom és az egyén hármását a maga kölcsönhatásában, történeti távlatban mutatja be, beleértve a viszonyok átalakítására, reformjára vonatkozó elképzeléseit is. Az 1790-es évek első éveiben több jelentős alkotmány- és jogtörténeti könyvet jelentetett meg. Miután nem nemesi származású volt, az országgyűlésen eleve nem vehetett részt, műveit a rendi gyűlés tagjai számára írta, abban a reményben, hogy tanait magukévá teszik és megalkotják a szerinte már elodázhatatlan államjogi és egyéb, a társadalom egészét átfogó reformokat. 1792 augusztusáig a királyi hatalom bölcs felismerésében is bízott, ezért írásainak egy részét, nevének feltüntetése nélkül, a kancelláriának is elküldte. A monarchista demokratizmus, illetve az alkotmányos monarchia megalkotásában reménykedett.

Hajnóczy a hatalommegosztás elvét a természetjoggal, az emberi jogokkal és a Rousseau-i eszmekörrel, a társadalmi szerződéssel kapcsolta egybe. Ebből fakadtak az állam és a társadalom reformjára vonatkozó elméleti fejtegetései.

Hajnóczy és Őz Pál munkássága is bizonyítja: a mozgalom nem azonosítható Martinovics tevékenységével. A titkos szervezeti konspiráció kialakítása azonban elsősorban az ő nevéhez fűződik. Igaz, 1792-93 után az abszolutizmus sem tűrte az ellene induló szellemi és szervezeti rohamokat. A titkos rendőrség és a besúgó hálózat útján írtóhadjáratot indított a felvilágosodás jegyében induló szervezkedések ellen. A hatalom súlya alatti konspiráció így eleve magában rejtette a szektaszzerűség tehertételeit.

1795. május 20-án a Vár alatti kaszálóréten a hóhér pallosa lesújtott a mozgalom öt vezetőjére, a társaságok igazgatóira, Laczkovicsra, Szentmarjaira, Sigrayra, Hajnóczyra és Martinovicsra.

A hatalommegosztás a XIX. században

A hosszúra nyúlt európai háború és *Ferenc* császár nevéhez fűződő – 1792-1835 – abszolutizmus idején a megfelelő gazdasági, társadalmi feltételek híján nem nyílt lehetőség a belső demokratizálásra. Az író filozófusok ismert álmainak, a felvilágosodás eszméinek megvalósítására egyelőre várni kellett. Az uralkodó a társadalmi reformokat me-reven elutasította. A nemzeti törekvések a kultúra, az irodalom és a nyelv területén törtek utat a maguk számára. Ezáltal azonban a magyar államiság útját egyengették. Elsősor-

ban Kazinczy Ferenc nevéhez fűződik a nyelvújítás, amely alkalmassá tette az egyébként nehézkes, bonyolult magyar nyelvet nemcsak az oktatásra, hanem az állami közigazgatási feladatok ellátására is. Ugyanakkor a XIX. század első évtizedei a gazdaságban, továbbá a társadalom struktúrájában is jelentős változásokat eredményeztek s ezáltal hozzájárultak a magyar reformmozgalom feltételeinek kialakulásához. Ez azonban nem követte a francia forradalom vagy a XVIII. századvégi magyar „jakobinizmus” nyomvonalát. Jórészt új utakon és másfajta módon támadta a feudalizmus avitt rendszerét, így kereste a nemzeti és társadalmi, politikai reformok megvalósításának lehetőségét. *Széchenyi István, Kölcsey Ferenc, Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós, Deák Ferenc, Eötvös József* és mások tizenöt-húsz éves kivételes értékű alkotó- és szervező munkájának eredményeként, az európai és a hazai kedvező viszonyok közepette végül megszülethetett az 1848. évi történeti horderejű mű, a polgári állam. A törvények széttörték a feudalizmus épületét, és megalkották a polgári átalakulás alappilléreit, így a népképviselői országgyűlést és neki felelős magyar minisztériumot, továbbá a legfontosabb politikai szabadságjogokat.

A jakobinus mozgalom megsemmisítése után azonban a köztársasági eszme sem a reformkorban, sem 1848-ban nem nyert jelentősebb teret a politikai gondolkodásban. A nemesség eleve megrettent tőle, hiszen a francia forradalom képét és következményeit látta benne. Jószerivel csak 1849 áprilisában, a Függetlenségi Nyilatkozat országgyűlési vitája során bukkant fel Debrecenben. Előzményének tekinthetjük a *Ferenc József* császár által 1849. március 4-én kiadott Olmütz-i „alkotmányt”, amely Magyarországot önállóságától megfosztva koronatarományként sorolta az egységes osztrák birodalomba. Kossuth – válaszul a császár deklarációjára – április 12-én ismertette trónfosztási tervét a Honvédelmi Bizottmány, majd a képviselőház zárt ülése előtt. Sokan azonban a döntés elhalasztását kérték. Néhányan ugyanakkor – *Ujházy László, Halász Boldizsár* és *Irányi Dániel* – kevésnek tartották a trónfosztást és vele egyidejűleg a köztársaság elfogadtatását is szorgalmazták. Kossuth csitította őket. Az európai kedvezőtlen politikai közvéleményre, elsősorban Párizsra és Londonra hivatkozott. A képviselőház plénuma április 14-én elfogadta Kossuth indítványát: a Függetlenségi Nyilatkozatot. Ugyanezt tette a Felsőháza is. A magyar országgyűlés azután április 19-én végleges szövegezésben deklarálta az ország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását. Megkerülte azonban az államforma kérdését, de az államfői tisztségre kormányzó-elnöki megbizatással egyhangúlag Kossuth Lajost választották meg. A kormányzó-elnök jogkörének szabatos megalkotására azonban már nem került sor. Valójában tehát elsősorban a külpolitikai megfontolások és a belső viszályok miatt felemás, illetve félmegoldás született. Az országgyűlés kimondotta ugyan a Habsburg-ház trónfosztását, új államfői tisztséget is alkotott, de nem szüntette egyben meg a királyság államformáját s nem deklarálta a köztársaságot. A nyilvánvaló ellentmondás radikális feloldására néha-néha még találkoztunk egyes kísérletekkel, ezek azonban elszigeteltek és hatástalanok maradtak. 1849. május 4-én például *Sillye Gábor* képviselő Hajdúböszörmény város határozata szerint a köztársaság kikiáltására tett javaslatot, e határozathozatal azonban elmaradt. Új alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását is tervezték, de ez is csak terv maradt.

Kossuth az új államberendezkedésre vonatkozó elképzeléseit tovább csiszolva törökországi emigrációja idején megfogalmazta Alkotmánytervét és itt szerepel már a demokratikus köztársaság államformája is. Megtalálhatjuk továbbá benne a nemzetiségi kérdés megoldására irányuló jelentős javaslatát. Később ezt tovább bővítette, alakította, és 1862-ben Dunai Szövetség címen tette közzé. A honpolgárok egyetemét jelentő népet tekinti minden jog forrásának. A törvényhozó hatalmat az általános választójog alapján választanák. A végrehajtó hatalom a törvényhozás irányítása mellett működne. A büntető bíraskodásban jelentős szerepet szánt az esküdtszékeknek. A törvényességet pedig az alkotmánybíróság garantálná. Az ország államformájául kezdetben a köztársaságot ajánlotta, de nem zárta ki az alkotmányos monarchiát sem. Mivel Európában akkor még ritkaságnak számított a köztársaság, a nagyhatalmakkal folytatott tárgyalásai során inkább az utóbbit helyezte előtérbe.

A forradalom és szabadságharc leverése után a megtorlás hónapjai, évei köszöntöttek az országra.

Az abszolutista centralizmus szorítása csak az 1850-es évek második felében enyhült, kiváltképpen annak 1859-től kezdve kibontakozó válsága idején. Az emigráció több tagja hazatérhetett, közülük került ki az új vezető-politikusi gárda. Az egymást követő nemzeti

megemlékezések, az 1861. évi országgyűlés összehívásához kapcsolódó eseménysorok, köztük a képviselők választása, az országgyűlés hangulata, alkotókedve, a '48-as törvényhozás kiszélesítését vállaló Országbírói Ertekezlet, a nemzet élni akarását, erejét bizonyította. A *Schmerling*-provizórium által ismert újabb centralizációs kísérlet emiatt sem lehetett hosszú életű. Eppen kényszerű és átmeneti fenntartása idején értek meg a kiegyezés feltételei az udvarban és az 1861. évi országgyűlés bázisát adó Deák-párti középnemesség soraiban egyaránt. 1865-re már kirajzolódtak az egyezés körvonalai, a közös ügyek – külügy, hadügy, pénzügy – területei, de ezzel együtt Magyarország belső, alkotmányos kormányzatának, kiépítésének távlatai is.

Az 1867-ben életre hívott államrendszer is alkotmányos monarchiának tekinthető, ha a széles királyi felségjogok csorbították is annak egyes feltételeit és lehetőségeit. Nem is találunk évtizedeken át köztársasági szervezkedéseket Magyarországon. Sőt az ellenzéki függetlenségi párt programja is egyre kopott, és a századfordulón már elfogadta a kiegyezési rendszer alappilléreit. Hozzájárult természetesen ehhez az a nagyarányú gazdasági fejlődés is, amely 1867 után kibontakozott Magyarországon.

A dualista rendszeren belüli Magyarország a belkormányzat terén jóval szélesebb lehetőségekkel rendelkezett, mint a közös eredetű ügyek eseteiben. Hiszen 1867 után is érvényben maradtak a feudalizmus felszámolását és a politikai, emberi és egyéni szabadságjogokat biztosító 1848. évi szentesített törvények. A belső hatalmi ágak pedig kiépültek, mégpedig a klasszikus jogállamok mintái, vagyis a hatalommegosztás elve szerint. Így alakult újjá a parlament képviselőháza és a neki felelős magyar kormány, a végrehajtó hatalom. Kiépült az igazságszolgáltatás modern polgári rendszere is, hiszen a bírói szervezetet az 1869. évi IV. tc. egyértelműen különválasztotta a végrehajtó hatalomtól, biztosította önállóságát. Igaz, több, a bíróságok működését meghatározó alaptörvény – az 1878. évi büntetőkódex, vagy a büntetőeljárást részletesen szabályozó törvény – csak később született meg.

A második köztársasági mozgalom

A hatalmi rendszer terén a változásokra az 1910-es évek elején a háborús feszültség növekedése, továbbá a belpolitikai rendszer megmerevítése, liberális elemei jelentős részének kiiktatása után került sor. Amikor a kormányok korlátozták a politikai szabadságjogokat és az ellenzék mozgásszabadságát is. Ezáltal pedig az alkotmányos monarchiára is sújtottak. Erre az újkeletű kormányzati politikára több választ is regisztrálhatunk a társadalom és a politikai pártok részéről.

A konzervatívok az alkotmányosság védőbástyája mögé vonulva szálltak szembe a parlamentarizmus több évtizedes hazai gyakorlatát megtörő új kormányzattal. A parlament 1912 júniusa után kitiltott tagjai, *Andrássy Gyula*, *Apponyi Albert* hívei „ellenparlamentnek” nevezve magukat, a képviselőházhoz hasonló témakörökben önálló tanácskozásokat kezdtek és határozatokat hoztak. Mindezzel azonban a társadalomban számottevő visszhangra nem találtak. *Justh Gyula* hívei és – 1912 júniusa után – *Károlyi Mihály* a képviselőház demokratizálásának igényével, vagyis elsősorban az általános, titkos és egyenlő választói jog megalkotása révén válaszoltak az új kormányzati politikára. Ennek jegyében keresték a parlamenten kívüli erők, a szociáldemokraták és a polgári radikálisok szövetségét. 1911-től kezdve közösen tartották választójogi gyűléseiket. A harmadik választ – ha nem is teljesen kiforrott alakzatban – azok fogalmazták meg, akik a köztársasági államforma bevezetésének szükségességét hirdették. Ebben pedig az a felismerés tükröződött, hogy a demokratikus intézmények működésének kormányzati visszaszorítása számára a monarchia adott struktúrája – benne maga az agg uralkodó, Ferenc József – zöld utat adott.

A köztársasági eszme és mozgalom ebben a megváltozott hatalmi erőterben jelent meg a magyarországi politikai életben. Csakhogy a törvényhozás, benne a kormányzó többség és az ellenzéki kisebbség egyaránt monarchista maradt, sőt a parlamenten kívüli ellenzék döntő többsége sem lépett a köztársasági államformát követelők sorába.

A *Nagy György* vezette köztársasági mozgalom felcsillantotta a múlt emlékeit, hagyományait és számba vette korának számos meghatározó vonását is. Ezzel a magyar po-

litikai gondolkodásba vonta és népszerűsítette a köztársaság eszméjét anélkül, hogy alkotmányjogi és jogfilozófiai értelemben teljes körű programmá alakította volna. (Ez egyébként a későbbiek során 1918-ban és 1944-46 között is elmaradt.) Az ilyen értelmű igényes programnak csak egyes elemeit találhatjuk meg. Hiányzik például az államhatalmi ágak egymáshoz való viszonyának kifejtése, a köztársasági elnök helye, szerepe és jogköre az új államrendszerben, és ebben az összefüggésben hiányos a nemzetiségek jogi státusának körvonalazása, holott ezt az említett nagy gondolkodók is fontosnak tartották.

Mindennek – miként említettem – csupán egyes elemei lelhetőek fel a párt vezetőinek nyilatkozatában vagy a programokban. Ilyen a népfelség elve – mert minden hatalom forrása a nemzet – vagy a bírói függetlenség az emberi, politikai szabadságjogok. Múltbeli eszményképeiket idézve többször hivatkoztak a magyar jakobinusokra, elsősorban Martinovics Ignácra, a többiekre azonban, így a nagy alkotmányjogi, közjogi, történeti felkészültségű Hajnóczy Józsefre vagy Őz Pálra ritkán, Montesquieu, Rousseau vagy *Lamartine* műveit inkább csak esetlegesen, alkalmyszerűen idézték. A nagy eszménykép kezdettől az 1849-es trónfosztásig eljutó Kossuth Lajos volt és persze a republikánus *Petőfi*. Összejöveteleiken, estélyeiken gyakran szavalták a *Respublica* című versét, gyakran hivatkoztak április 14-ére, Kossuth és *Szemere* beszédeire. Számos alkalommal rendeztek Kossuth-ünnepélyt, gondozták és megkoszorúzták a sírját. A párt lapja, a Magyar Köztársaság 1911. októberétől minden hónap 14-én jelent meg. Az alkotmányosság uralkodói megsértésére radikális ellenlépéseket helyeztek kilátásba: „Egy új Olmützre, egy új Debrecenre felelünk.” Nagy György a köztársaság törzsének három ágát, elsősorban pragmatikus szempontból közelíti meg, vagyis a mozgalmakat idézi követendő példaként. Úgy látja ugyanis, hogy kora, az 1910-es évek Magyarország az új jogfilozófiai, történeti elemzést nélkülözheti, mert megértek az államforma megváltoztatásának feltételei, a monarchia kimerítette belső tartalékait, feladta a jogállamiság lényeges elemeit is, így elérkezett a köztársaság létrehozásának az ideje. „Csupán” a kormányzattal szembe forduló irányzatok megnyerésére van már szükség. Ez pedig felvilágosítással, a köztársasági lobogó kibontásával már könnyűszerrel elérhető. Mindenesetre Nagy György már 1911-re végérvényesen a köztársaság létrehozásáért szállt síkra. Ám nem önmagában a köztársasági államformáért, hanem a demokratikus szabadságjogokkal körülbástyázott, más szóval a demokratikus, alkotmányos államberendezkedésért is egyben. 1912 augusztusában írta „A köztársasági államforma kérdése Magyarországon nem pusztán közjogi kérdés, hanem az új társadalmi, gazdasági, szociális berendezkedésnek is gyűjtőneve.” Definiálta a progresszió egyéb erőivel is a viszonyát. „Pártunkat a függetlenségi és '48-as pártoktól az különbözteti meg, hogy mi ízig-vérig radikálisak vagyunk. Viszont a szociáldemokrata párttól az különböztet meg, hogy nemzetiek vagyunk.”

A köztársaság kikiáltása 1918. november 16-án

Az Osztrák-Magyar Monarchia 1914. július 28-iki hadbalépése után a magyar parlamenti többség és ellenzéke mellett a parlamenten kívüli politikai irányzatok képviselői – sőt a politikával nemigen foglalkozó állampolgárok sokasága is – a háborúban a nemzet élet-halálharcát látta. Ilyen körülmények között joggal állíthatjuk: ha a királyság védelméről szóló 1913. évi törvény gátat emelt a köztársasági mozgalom tovaterjedése elé, a világháború már a köztársasági eszme társadalmi befogadását is lehetetlenné tette. Akkor úgy tűnt, hosszú időre. Az állóháborúk kialakulása a keleti és a déli (szerbiai) fronton, majd 1915-ben az addig semleges Olaszország, 1916-ban pedig Románia csatlakozása az antanthatalmakhoz és hadbalépésük előrevetítették a központi hatalmak vereségének elkerülhetetlenségét. A Ferenc József halála után 1916 végén Ausztriában *I. Károly* császárként, Magyarországon pedig *IV. Károly* királyként trónra lépő új uralkodó kísérleteket is tett a különbékére, ezek azonban az erősebb Németország ellenállásán meghíúsultak. 1918-ban azután felgyorsultak a hadi események s nyomukban a végső vereség felé sodródó központi hatalmakban – Ausztria-Magyarországon is – felgyülemlettek a belső politikai, társadalmi feszültségek.

Az Oroszországgal 1917 őszen aláírt fegyverszünet hiába szüntette meg a keleti frontot, 1918 nyarán az osztrák-magyar hadsereget megsemmisítő csapás érte az olasz fronton. A nyugati fronton pedig Németország hadseregére is súlyos csapást mért a francia, angol és a hadba lépő amerikai hadsereg. *Wilson* amerikai elnök 1918. januári 14. pontja még felcsillantotta ugyan az annexiómentes béke, vagyis a háború előtti állapotok visszaállításának lehetőségét, az év nyarán azonban már megszűnt ezek érvényesítésének lehetősége. Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzeteinek, nemzetiségeinek – csehek, szlovákok, románok, délszlávok, lengyelek – politikai vezérkara már vagy önálló államuk megteremtését, vagy az anyaországaikhoz való csatlakozást tekintette céljának. Ezt egyfelől a háború alatti titkos szerződések, másfelől emigrációs antantbarát politikájuk is biztosította számukra. S ezzel összefüggésben szükségszerűen újra és újra napirendre került a kérdés: vajon milyen legyen az új államok belső berendezkedése, államisága, s hogyan alakul a fél évszázados múltra visszatkeintő Osztrák-Magyar Monarchia további sorsa. 1918 októberében gyorsan peregtek már az események. I. Károly császár 1918. október 16-án kiadott manifesztuma szerint Ausztria szövetségi államává alakul. Ez azonban akkor már elkésett lépésnek bizonyult, túlhaladt rajta az idő. Mindenesetre az uralkodó abban reménykedett, hogy ezáltal megtarthatja trónját. S miután a császári manifesztummal megbillent az Osztrák-Magyar Monarchia egész rendszere is, *Wekerle Sándor* miniszterelnök ugyancsak október 16-án bejelentette a magyar parlamentben, hogy Magyarország megszűntnek tekinti a közös ügyeket és a perszonális unió alapjára lép.

Az ellenzék vezéregyéniségének tekinthető Károlyi Mihály azonban Magyarország teljes körű függetlenségét vallotta. Az 1918. október 24-én és 25-én Károlyi vezetésével alakult Nemzeti Tanács sem hirdetett mást. Programja többek között a politikai szabadságjogok biztosítását, a földreformot, a progresszív adózást tartalmazta. A köztársasági államformát csupán Nagy György október közepén újjáalakult pártja követelte. S bár az csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz, ebbéli szándékát akkor még nem méltányolták.

A köztársaság eszméje gyorsabban terjedt Ausztriában, ahol a Birodalmi Gyűlésben jelentős képviselettel rendelkező szociáldemokrata párt programjába került, miközben a lengyel és a cseh képviselők fokozatosan kivonultak az 1911-ben választott parlamentből. A megmaradt pártok – a szociáldemokraták, a keresztényszocialisták, a nagynémet irányzathoz tartozó pártok, a Szudéta-vidék képviselői és a liberálisok 1918. október 21-én magukat az „önálló Német-Osztrák Állam Ideiglenes Nemzetgyűlésévé” nyilvánították és hozzákezdtek az új államiság kérdéstömegeinek – benne az államformának –, valamint a békeszerződés előkészítésének tárgyalásához. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 20 tagú intézőbizottságot s ennek élére egy három tagú elnökséget választott. Miközben az uralkodó 1918. október 22-én még kinevezte utolsó kormányát. Elnöke *Heinrich Lammasch*, a neves jogász, keresztényszocialista párti politikus lett.

Az október végi, még az összmonarchiát érintő események sorából kiemeljük a Cseh és Szlovák Nemzeti Tanácsok 28-iki határozatát, amelyben proklamálták a Csehszlovák Köztársaság megalakítását. A varsói régenstanács Lengyelország megalakulását mondta ki, s ezzel az ausztriai lengyelek kiválását a monarchiából. Végül október 29-én a horvát tartománygyűlés elhatározása is megszületett; ez a délszláv államhoz való csatlakozást tartalmazta.

Eközben Magyarország nagyobb városaiban hirtelen megerősödött az új demokratikus kormányzati berendezkedést követelő tábor. Heves hangulatú gyűléseket, tüntetéseket tartottak s követelték az uralkodótól a Nemzeti Tanács hatalomra kerülését. Károlyi az esküt a „*homo regius*”, *József főherceg* kezébe 1918. október 31-én tette le a várban.

Aligha kétséges, hogy 1918. október utolsó két napján Magyarországon forradalom zajlott, hiszen egy megmerevedett konzervatív, de a maga hatalmához mindvégig ragaszkodó rendszer omlott össze. Természetesen a forradalmak jellegük, feltételeik, sajátosságai, jelképeik, színeik szerint egyaránt különböznek egymástól. Az „őszirózsás forradalom” sajátos vonásai között megemlíthetjük a frontokról hazaözönlő katonák magas létszámát. Közöttük az osztrák-magyar közös hadsereg jellege miatt sok szerb, horvát, szlovén anyanyelvű, illetve nemzetiségű is Budapesten tartózkodott, míg a szétesés

viszonyai közepette a 32. gyalogezred sok magyar katonája családjához indult. Különös vonása volt ennek a forradalomnak a súlyos háborús vereség, az ország gazdasági mélyrezuhanása, továbbá külpolitikai elszigetelődése, amit a győztes nyugati hatalmak akaratára diktált. Eközben az új államot körbefonták a minél nagyobb területszerzésre törekvő országok. Ilyen körülmények közepette valójában nem is állhatott igazán talpra, s vezetőjét Károlyi Mihályt szinte megoldhatatlan feladat elé állította a történelem. Ebben az összefüggésben akár másodlagosnak is számíthat már az ő halvány politikusi karaktere, naivitása, gyengének tekinthető szervezőképessége, határozatlansága. Am 1848 félbemaradt művének folytatására vállalkozott, a hatalmi ágak megosztására törekedett, amikor az általános, egyenlő, titkos választójog alapján alkotmányozó országgyűlést, majd a nemzetgyűlési választások megtartását tervezte. Bevezette a sajtóra, az egyesületi és gyülekezési jogra vagy az állampolgári jogegyenlőségre vonatkozó politikai, polgári szabadságjogokat, határozottan törekedett a földosztás végrehajtására, a nemzeti egyenjogúság alkotmányos garanciáinak megvalósítására, az államszövetség svájci mintája szerint. Károlyi – miként *Jászi* és *Kunfi* is – hosszú és kínos lelki gyöttrődés után vállalta a köztársasági államformát. Ez az időszak november közepéig tartott, miután Ausztriában is proklamálták a köztársaságot.

Károlyi, Jászi és Kunfi többször is megfogalmazták véleményüket. Eszerint az államforma ügyében csak az alkotmányozó nemzetgyűlés dönthet. 1918. november közepén azonban rádöbbenek arra, hogy a további halogatásra nincs lehetőség. 1918. november 16-án ugyanis a parlament kupolacsarnokában összeült a Nagy Nemzeti Tanács, s a törvényhozó hatalom kompetenciájába tartozó döntéseket hozott. Így a nemzetgyűlés összehívásáig az állami főhatalmat a kormány kezébe adta. Ugyanakkor kötelezte a kormányt arra, hogy „néptörvényeket” és rendeleteket alkosson például a politikai szabadságjogokról, a sajtó, egyesületi és a gyülekezési szabadságról, a demokratikus földreformról, az általános, egyenlő, titkos választójogról. A kupolacsarnok zsúfolásig megtelt, megjelent a már nagyon beteg *Ady Endre* is, a parlament előtti téren pedig mintegy 200 ezer ember követelte és várta a köztársaság kinyilvánítását. Ennek megkerülésére tehát már nem maradt lehetőség. A minden más államtól független „népköztársaságra” vonatkozó javaslatot Nagy György olvasta fel, s a Nagy Nemzeti Tanács egyhangúlag elfogadta. Felmerül azonban a kérdés, vajon miért népköztársaságnak nevezték az államformát, hiszen ennek a fogalomnak és szóhasználatnak semmiféle előzményét nem találjuk a régebbi magyar közjogi irodalomban? November elejétől kezdve azonban elsősorban a szociáldemokraták és *Szabó Ervin* körében felbukkant a „szocialista köztársaság” elnevezés. Nagy György ezzel szemben a „nemzeti köztársaság” megfogalmazást ajánlotta. De az osztrák példa nyomán megjelent a „demokratikus köztársaság” fogalma is. „Többen különben sem tulajdonítottunk nagyobb jelentőséget az államfő kérdésének – írta Jászi Oszkár –, s igen szkeptikusok voltunk a tekintetben, hogy vajon mi ér többet, a Poincaré-féle köztársaság vagy az angol monarchia?” Miután azonban tovább már nem halaszthatták a döntést, kompromisszumos megoldás született. *Juhász Nagy Sándor* írta: „A köztársaság helyett azért használták a népköztársaság kitételét, hogy ezzel is jelezzék az új Magyarország népi jellegét. Köztársaság ugyanis van arisztokratikus és sok másféle is.”

Az ország gazdasági, katonai, politikai helyzete azonban egyre aggasztóbbá vált. A nyersanyag-lelőhelyeket jórészt elfoglalták az antant hatalmak, illetve szövetségeseik, a szomszédos országok. A külkereskedelem szinte teljesen megbénult. Az egységes monarchiabeli piac egycsapásra megszűnt, emiatt is számos gyár termelése leállt. A munkanélküliség és az infláció nagy méreteket öltött. A kormányzat nem tudott kitörni külpolitikai elszigeteltségéből, a belpolitikában pedig két tűz közé szorult. A kormányban és a Nemzeti Tanácsban kezdettől lappangó nézetkülönbségek egyre inkább ellentétekké feszültek, és merev formákat öltöttek. Egyfelől ugyanis megjelentek és nyíltan támadták a kormányt a restaurációs erők, másfelől viszont az időközben megjelenő kommunisták a nehéz gazdasági helyzetet felhasználva a „forradalom továbbfejlesztését”, elsősorban a gyárak, üzemek államosítását, a szocializálást követelték. Az ellentétek a pártokon, elsősorban a különben is rendkívül vegyes összetételű, inkább gyűjtőpártnak tekinthető függetlenségi párton és a szociáldemokrata párton belül is felszínre törtek.

Ilyen körülmények között a gyenge akaratú Károlyi nem tudta stabilizálni a polgári demokratikus köztársaság államát. A hatalmat 1919. március 21-én a kommunisták és a velük szövetségre lépő szociáldemokraták egyes szárnyai – Károlyi tudta nélkül – államcsínnel magukhoz ragadták. Egyszeriben felszámolták a polgári köztársaságot, s a hatalmi ágak egységének elve alapján a szovjet mintájú Tanácsköztársaságot léptették érvénybe. Megszüntették a politikai szabadságjogokat s a független bíróságokat is.

Az ellenforradalmi korszak államformája sajátosan alakult. A győztes antanthatalmak ugyanis tiltották az 1916 végén megkoronázott IV. Károly visszatérését a magyar trónra. Miután azonban az új pártok, politikai irányzatok elvetették a köztársaságot, furcsa államjogi helyzet keletkezett. Hiszen visszaállt ugyan a királyság, a trónt azonban nem töltötték be. A magát ellenforradalminak nevező rendszer jobbára az 1910-es évek jogrendszerét alkalmazta, vagyis az 1867-es liberalizmust a maga teljességében nem állította vissza. A politikai, a személyes és az emberi szabadságjogok a jogi struktúrában csorbát szenvedtek. Tiltották a köztársasági propagandát és szervezkedést is. Jórészt ennek tudható be, hogy kevés ilyen jellegű mozgalom jelent meg a politikai élet színterén.

A köztársaság megalkotása 1946-ban és felszámolása

A második világháború idején, különösen annak utolsó szakaszaiban, a német megszállás – 1944. március 19. – illetve az 1944. október 15-iki Szálasi-féle nyilas hatalomátvétel után több kísérlet történt az új, független, demokratikus Magyarország létrehozására. Közöttük találjuk a politikai pártok, pártcsoporthozások ilyen irányú törekvéseit, a katonai akciókat, illetve a diplomáciai-politikai „kiugrási” szándékokat. Nagyobb arányú ellenállási mozgalom azonban elsősorban az ország geográfiai helyzete, természetföldrajzi viszonyai közepette nem bontakozhatott ki.

1944. december 21-én Debrecenben megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés. A hivatalosan is megszállóknak számító szovjet hadsereg közvetlenül nem vett részt az új törvényhozásban, de a Moszkvából hazatért kommunistáknak meghatározó szerepe volt az új magyar államiság kialakításában. Ez elsősorban abban az újonnan életre hívott jogi konstrukcióban öltött testet, amely a polgári állam lényeges vonásaitól eltérő, azoktól idegen hatalmi intézmények jellegében, összetételében, működésében kísérhető nyomon.

Ennek ellenére a háborúban vesztes és a nemzetközi közvélemény által helyenként igazságtalanul elmarasztalt, nehéz körülmények közé került ország talpra állításának jelentős kísérleteként tarthatjuk számon. Még akkor is, ha „alkotásainak” egy részét joggal megkérdőjelezhetjük.

A hatalmi ágak kialakítását, megosztását és egyensúlyát, valamint a politikai, emberi szabadságjogok teljességét biztosító köztársasági államforma megteremtésének követelésével alig-alig találkozunk 1944-45 fordulóján.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én megválasztotta elnökét, *Zsedényi Béla* pártonkívüli ügyvéd, miskolci jogakadémiai tanár személyében. A két alelnök: *Juhász Nagy Sándor* pártonkívüli, debreceni jogakadémiai tanár és *Sántha Kálmán* ugyancsak pártonkívüli, debreceni egyetemi tanár, ideg orvos lett. Másnap megalakították a 23 tagú Politikai Bizottságot. (Közöttük 5 kispárti, 4-4 kommunista, illetve szociáldemokrata, 3 nemzeti parasztpárti, 2 polgári demokrata párti és 5 pártonkívüli képviselőt találhatunk.) Az előzetes terveknek megfelelően még ugyanezen a napon megalakult az Ideiglenes Nemzeti Kormány *Miklós Béla* vezetésével. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés azonban, amely magát „a magyar nép egyetlen törvényes képviselői” szervének tekintette, a továbbiakban egészen 1945 szeptemberéig nem tartott üléseket. A törvényalkotás tehát szünetelt. A kormányzat felügyeletét a Politikai Bizottság látta el. Kinevezte a nemzetgyűlés bizottságait is. (Alkotmányjogi, Földbirtokpolitikai, Gazdasági, Mentelmi és Véderő Bizottság.) Vagyis önkényesen átvette a legfőbb államhatalmi testület jogkörének jelentékeny részét. Belső ügyrendje szerint elnöke az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke volt. Összetétele azonban a politikai erőviszonyok szerint változott. Magát kis nemzetgyűlésnek, más alkalommal pedig a szuverén nemzetgyűlést helyettesítő szervnek tekintette.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-22-iki ülésének még egy fontos államjogi döntését említjük meg. 22-én ugyanis a már működő Politikai Bizottság javaslatára elfogadta az államfőt megillető kinevezési jogkör gyakorlásáról szóló előterjesztést. Eszerint az Ideiglenes Nemzetgyűlés három tagú elnökségének kinevezési körébe tartoztak a politikai államtitkárok, a Magyar Királyi Kúria, a Közigazgatási Bíróság, a Legfőbb Állami Számvevőszék elnökei, a tábornokok és a Politikai Bizottság javaslata alapján esetleg új miniszterelnök megbízása. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöksége tehát az államfői jogok egy részével bírt.

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy a debreceni államkonstrukció eleve gyenge alapra épült és a polgári alkotmányos demokrácia számos feltételét nélkülözte. A jogi kuszaságot még áttekinthetlenebbé, bonyolultabbá tette a Nemzeti Főtanács létrehozása 1945. január 26-án, a Politikai Bizottság és az Ideiglenes Nemzeti Kormány által. Tagja lett a nemzetgyűlés és a kormány elnöke – Zsedényi Béla, illetve Miklós Béla –, illetve a Politikai Bizottság 1945. március 12-iki ülése által választott *Gerő Ernő*. Őt 1945. május 15-től *Révai József* váltotta fel. A Nemzetgyűlés Elnökségének hatáskörébe nem tartozó államfői jogok a Nemzeti Főtanács kezébe kerültek.

Az államforma ügye periférikusan és inkább csak véletlenszerűen tűnt fel időnként a debreceni alkotmányozás során. A többség ennek eldöntésére a csonka Ideiglenes Nemzetgyűlést nem tartotta illetékesnek, a képviselők különben is azt vallották: fontosabb feladat az ország teljes felszabadítása a náciizmus uralma alól, s ezzel összefüggésben, az országra nézve előnyös békeszerződés előkészítése és megkötése, a földreform és egyéb demokratikus intézkedések előkészítése és végrehajtása. Néhány jel azonban szemléletesen tükrözte ebben a kérdésben a megosztottságot. A minisztériumok hivatalos pecsétjeinek felirata kapcsán például *Vörös János* és *Faragó Gábor* pártonkívüli miniszterek a „magyar királyi” jelző megtartását, míg *Nagy Imre* ennek törlését javasolta. A minisztertanácsi döntés szerint végül a királyi jelző elmaradt, de a „rég, angyalos, koronás” címet megtartották.

A Magyar Köztársasági Párt újjászervezését *Veér Imre* és *Nagy György* – az ismert köztársasági politikus fia – kezdeményezte 1945 februárjában. Programjuk teljes szövegét nem ismerjük. Akik azonban ezt véleményezték, négy kérdésre tértek ki. „1. Követeljük a rendtörvény hatályon kívül helyezését s a rendőrség internáló hatalmának és internáló táborainak megszüntetését. 2. Követeljük a magyarok területének hozzánk csatolását. 3. A magántulajdonban művelhető földbirtok maximuma a kultúrterületben 50-500 katasztrális hold, amelynek mértéke változik. 4. Követeljük a munkaidő leszállítását, hat hetes fizetéses üdülési szabadságot.” Budapesten megkezdődött a párt szervezése. A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. március 12-én engedélyt adott a párt működéséhez. A miniszterelnök pedig engedélyezte a Köztársaság című napilap megjelentetését. A programról a kommunista párt egyik vezetője így nyilatkozott: „Magyarország mai állapotában hazaáruló követelések, csak a társadalom bomlasztására alkalmasak és sabotálás elősegítésére.” *Veér Imre* 1945-ben tárgyalásokat kezdett *Tildy Zoltánnal* és 1945. április 13-án a Kossuth Párttal együtt, csatlakoztak a kisgazdapárthoz.

Az adott furcsa államalakulattal szemben a valóságos alternatíva akkor érthetően nem kaphatott komoly helyet a magyar politikai életben. Főként a pártonkívüli politikusok, *Miklós Béla*, *Juhász Nagy Sándor*, *Zsedényi Béla*, *Valentiny Agoston*, *Vásáry István* vagy *Bölgöny József* alkotmányjogász tett időnként egy-egy kritikai észrevételt az államrendet zavaró jelenségekkel szemben. Ezeket azonban maguk sem hangolták egybe, így a már nagy ambícióval, céltudatossággal, ugyanakkor nagyfokú diplomáciai érzéssel rendelkező *Rákosi Mátyás*, *Gerő Ernő* és *Révai József* mindig könnyűszerrel elszigetelte és elhárította. A köztársaság követelése inkább csak burkoltan jelent meg a sajtóban.

1945. szeptember ötödikére a Politikai Bizottság végre összehívta az Ideiglenes Nemzetgyűlés második ülészakát, amely szeptember 5-13. között zajlott le Budapesten. 1945. szeptember 6-án újjáalakult a Politikai Bizottság. Létszámát 23-ról 31-re emelték. Itt találjuk a pártok „erős” embereit. A kommunista párt vezetői közül *Rákosi Mátyást*, *Rajk Lászlót*, *Farkas Mihályt*, *Kádár Jánost*, a szociáldemokrata *Kéthly Annát*, *Szakasits Árpádot*, *Szedes Ferencet*, a kisgazdapárti *Dobi Istvánt*, *Kovács Bélát*, *Nagy Ferencet*, *Sulyok Dezsőt*, *Varga Bélát*, *Tildy Zoltánt*, a nemzeti parasztpártból *Farkas Ferencet*, *Kovács*

Imrét, a polgári demokrata párti *Szentiványi Sándort*. Hivatalból tagja maradt a testületnek Zsedényi Béla, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke és alelnökei, Juhász Nagy Sándor és Sántha Kálmán, valamint a miniszterelnök, Miklós Béla is. A nemzetgyűlés törvényerőre emelte a földosztásról és a népbíráskodásról szóló korábbi rendeleteket, elfogadta a nemzetgyűlési választásokról rendelkező törvényjavaslatot is, az 1945. évi VIII. törvénycikket, amely az általános, titkos, egyenlő és közvetlen választójogon alapult. Ezzel jogilag utat nyitott a népképviselőten alapuló többpárti parlamentáris demokrácia számára. Ugyanakkor érvényben hagyta, sőt megerősítette a korábban létrehozott, a modern polgári parlamentarizmustól idegen intézményeket, az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságát és a Nemzeti Főtanácsot. Nem került ugyanakkor napirendre az államforma és a polgári alkotmányosságot jellemző kritériumok perspektivikus számbavétele sem.

A nemzetgyűlési választásokra az új választási törvény alapján 1945. november 4-én került sor. A nemzetgyűlés összlétszáma 421. Az új, választott parlamentben így lényegesen megváltoztak az egyes pártok képviselői arányai. A választások után Miklós Bélát 1945. november 15-én Tildy Zoltán váltotta fel a miniszterelnöki székben, a házelnök pedig Nagy Ferenc lett.

A nemzetgyűlési választások, illetve a Tildy-kormány megalakulása után a politikusok, újságírók, jogászok írásaiban, nyilatkozataiban hirtelen nagy teret kapott az államforma meghatározása, illetve a köztársaság törvénybe iktatásának követelése. Megfontolásaik más-más forrásból táplálóztak ugyan, a politikai motívumokat azonban nem nélkülözték. A pusztán tények, eseménysorok ezért valamiféle torz tükörre verődve jelenhetnek meg a történeti folyamatokat szemlélők számára. Hiszen valamennyi pártnak már korábban is módja lett volna köztársasági elkötelezettségéről tanuságot tennie. Ilyesmivel azonban korábban – miként láttuk – legfeljebb csak elszórt nyilatkozatfoszlányokkal találkozhatunk.

A köztársasági államforma törvénybe iktatása elől 1945 végén minden akadály elhárult. Ám hosszú vita bontakozott ki a köztársasági elnök jogköréről, megválasztásának módjáról, hivatalban maradásának idejéről, a köztársaság címeréről, jelvényeiről, a kitüntetések rendjéről stb. 1946 január első felében elkészültek a legnagyobb pártok tervezetei. Közülük a Sulyok Dezső és *Auer Pál* által kidolgozott kisgazdapárti elképzelés emelkedett ki tartalmára is ügyelő történeti tapasztalatok számbavételével, a hatalmi ágak megosztásának és egyensúlyának megfogalmazásával, a köztársasági elnöki jogkör kimunkálásával, figyelembe véve különösen a klasszikus francia, s az első világháború utáni osztrák és csehszlovák alkotmányozás demokratikus vonásait is. Vele szemben a kommunista párt tervezete hevenyészett, laza szerkezetű és tartalmú. Kiütköztek belőle a sietség és a napi politikai célkitűzések jegyei. A politikai, emberi és személyes szabadságjogokra vonatkozó kitételek pedig hiányoztak. Az államfőt ugyanakkor mindenféle jogtól megfosztotta volna a törvénykezés és a végrehajtás területein egyaránt.

A pártközi értekezlet tervezete 1945. január 30-án és 31-én került a nemzetgyűlés plénuma elé. Sulyok Dezső előadói beszédében a köztársaság alkotmányjogi történetét idézte, majd indokolta a javaslat időszerűségét. „Amikor ebben a kérdésben döntenünk kell, akkor mindenképp meg kell állapítanunk: ha a jót erkölcsi szempontból használjuk vagy hasznossági szempontból használjuk, akkor a királyság és köztársaság államformája egyformán lehet erkölcsös és hasznos is. Sem a morális, sem pedig a hasznossági szempontok nem utalnak kifejezetten sem az egyik, sem a másik megoldás felé, a királyságban éppenúgy megtalálhatja boldogulását valamely nép, mint a köztársaságban. Legjobb példa erre éppen az egymás mellett, fej-fej mellett haladó két angolszász világhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Brit Királyság példája. Amerika köztársaság, Anglia történelmi alapon nyugvó királyság. Egyik állam fejlődését, hatalmának kifejtését sem akadályozta meg államformája: Amerika nagy tudott lenni a köztársasági államforma mellett s a brit birodalom naggyá tudott fejlődni és fenn tudott maradni a királyság intézménye mellett...

Amikor most Magyarországon mégis – nyugodtan mondhatjuk – nemcsak a nemzetgyűlés egyhangú elhatározása, de szinte a nagyközönségnek is majdnem ilyen egyhangú elhatározása a köztársaság mellett foglalt állást, akkor az a megoldás vezet bennün-

ket, hogy meg kell szüntetnünk és le kell vezetnünk azt a bizalmi válságot, amely a fiatal magyar köztársaság életét ma megnehezíti. Bizonyos antinómiák, feszültségek vannak itt, amelyek megnehezítik, ha ugyan lehetlenné nem teszik, ennek a nemzetnek további fejlődését, életének helyes irányba terelését. Feszültség és antinómia van egyrészt kifelé, másrészt befelé, az ország lakosságának egyes rétegei között.”

1946. február 1-jén az előzetes pártközi megállapodás és az elfogadott törvényjavaslat szerint a köztársaság elnökévé Tildy Zoltánt – miután egyedüli jelölt volt – közfelkiáltással, miniszterelnökké Nagy Ferencet, házelnökké pedig Varga Bélát választották meg.

A köztársasági elnök megválasztásával az államfői jogokat is gyakorló Nemzeti Főtanács megszűnt, ám a továbbra is jelentős hatalommal rendelkező Politikai Bizottság 1949 augusztusáig fennmaradt. Közben azonban megkezdődött Rákosiék „szalámi” politikája, elsősorban a Kisgazdapárttal szemben. Ezt jelezte Sulyok Dezsőék eltávolítása az FKGP-ből.

A Magyar Dolgozók Pártja megalakulása után Tildy Zoltánt lemondásra szólították fel. A pártközi értekezleten hozott döntés szerint Szakasits Árpád, az MDP elnöke lett az új köztársasági elnök. Az 1949. évi XX. törvény pedig a köztársaságot megszüntette s létrehozta a 21 tagú Elnöki Tanácsot. Élén az elnök állt. Mindez az 1936. évi szovjet alkotmány átvételét jelentette, a hatalom egységének elvére épült. Az MDP időközben teljesen megszüntette a polgári jogállamot. Felszámolta a több párti parlamentarizmust, a hatalmi ágak önállóságát, a politikai, emberi és egyéni szabadságjogokat. A törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom a megmaradt egyetlen párt önkényének eszközévé vált.

Epilógus

1956 nyarán, őszén – miként ez ismeretes – egymást követték a Rákosi-éra felszámolását célul kitűző, forró hangulatú gyűlések, majd az október 23-iki forradalom. Újjáéledtek a korábban elnémított pártok és újabbak is születtek. Ám még az ő programjaikban sem szerepelt a jogállamiság teljességét jelentő demokratikus köztársaság megteremtése a hatalomkoncentrációt megtestesítő népköztársaság helyett. Holott politikai törekvéseik kétségtelenül ebbe az irányba mutattak. Vagyis nem az új jogi konstrukció kialakítása, hanem a napi célkitűzések maradtak a középpontban. Ezért is feltűnő, hogy a forradalom alkotmányjogi megoldásának fő vonalait *Bibó István* csak a szovjet offenzív támadás után, 1956. november 6-án tette közzé, „Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására” című tanulmányában. Alkotmánytörvény-tervezete szerint Magyarország államformája az 1946: I. tc. szerint köztársaság, kormányformája a független, felelős kormányon, népképviselőten és a szabadságjogok teljességén alapuló parlamentáris demokrácia. Tíz nappal később, 1956. november 16-án a Független Kisgazdapártnak „A politikai kibontakozás biztosítása” című programja is tartalmazza már a köztársasági államforma visszaállítását. A tervezetet *id. Antall József, Göncz Árpád és Vörös Vince* tette közzé.

A hosszú, több évtizedig tartó Kádár-korszakban az államformára vonatkozó új program azonban nem született. Nem lelhetjük fel az 1980-as években felerősödő demokratikus ellenzéki irányzatok elképzelései között sem. Konkrét megfogalmazására csak az 1989-90. évi kerekasztal-tárgyalásokon került sor. Az adott rendszer belső tartalékai ekkor már kimerültek, a pártállam további fenntartása lehetlenné vált, külső támasza, a Szovjetunió is az összeomlás szélére sodródott. A folyamat természetesen korábban kezdődött, az 1980-as évek közepén szemmel láthatóvá vált. Ám csak a végkifejletnél körvonalazódtak a polgári jogállamiság alapvető kritériumai; a hatalmi ágak különválasztása és a politikai szabadságjogok megvalósítása, a többpártrendszeren nyugvó parlamentáris demokrácia létrehozása révén. Ennek megfelelően 1989. október 18-án fogadta el a parlament a Köztársaságot, majd a parlamenti választások után viszonylag hosszú, kompromisszumos tárgyalások eredményeként került sor a köztársaság elnökének megválasztására. A köztársaság kivívása megnyitotta az utat a jogállamiság teljes megteremtése, a többpárti parlamentáris demokrácia, a hatalmi ágak szétválasztása, valamint a szabadságjogok érvényesítése számára.